

УДК: 159.928.233

orcid.org/0000-0001-7023-1494

doi.org/10.5281/zenodo.400682

А.В. Поденко
Національний педагогічний університет
імені Г.С.Сковороди, м. Харків

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ЗДІБНОСТІ ЯК РЕСУРС КОПІНГ- ПОВЕДІНКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

В роботі здійснена характеристика копінг-поведінки, як ресурсу особистості. Копінг-стратегії розглядаються як складові здібностей до самоорганізації та організації. Аналізується структура організаторських здібностей як така, що включає формально-програмні та соціально-інтелектуальні характеристики, стилі саморегуляції та комунікації. Описано структуру та процедуру реалізації розвивальної програми, яка сприяє становленню організаторських здібностей у майбутніх педагогів та обумовлює зростання продуктивних копінг-стратегій і показників соціальної активності.

Ключові слова: організаторські здібності, копінг-поведінка, майбутні вчителі, копінг-стратегія, розвивальна програма.

А.В. Поденко ОРГАНИЗАТОРСКИЕ СПОСОБНОСТИ КАК РЕСУРС КОПИНГ- ПОВЕДЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

В работе осуществлена характеристика копинг-поведения, как ресурса личности. Копинг-стратегии рассматриваются как составляющие способностей к самоорганизации и организации. Анализируется структура организаторских способностей, которая включает формально-программные и социально-интеллектуальные характеристики, стили саморегуляции и коммуникации. Описана структура и процедура реализации развивающей программы, которая способствует становлению организаторских способностей у будущих педагогов и обуславливает рост продуктивных копинг-стратегий и показателей социальной активности.

Ключевые слова: организаторские способности, копинг-поведение, будущие учителя, копинг-стратегия, развивающая программа.

A.V. Podenko MANAGERIAL ABILITIES AS A RESOURCE OF COPING-BEHAVIOR OF FUTURE TEACHERS

This research gives characteristics of coping-behavior as a resource of personality. Coping-strategies are considered as ability constituents for self-organization and organization. The structure of managerial abilities is analyzed as including formal-program

and social-intellectual characteristics, the styles of self-regulation and communication. This research includes the description and procedure of realization of development program promoting establishment of managerial capabilities for future educators and stipulating the development of efficient coping-strategies and factors of social activity.

Keywords: managerial abilities, coping-behavior, future teachers, coping-strategies, development program.

Актуальність дослідження. Зростання стресогенних обставин, що відрізняються високою мірою невизначеності, висуває до спеціалістів вимоги пошуку професійно-важливих якостей та стратегій поведінки, які допомагають суб'єкту долати складні ситуації, формувати стратегію свого життя, забезпечуючи особисте зростання та повноцінне функціонування. Одним з напрямків пошуку може бути вивчення таких особливих форм соціальної поведінки, як копінг-поведінка. Особливої актуальності ця проблема набуває в педагогічній діяльності, зокрема в процесі формування особистості майбутнього вчителя.

Сучасне суспільство формує соціальний заказ, який спрямований на розвиток такої особистості, що стає суб'єктом діяльності і саморозвитку. Уміння працювати як з іншими людьми, так і з самим собою, з урахуванням життєвих ситуацій, що постійно змінюються, є вимогою до сучасного вчителя, як суб'єкта педагогічної діяльності. Саморозвиток і самоорганізація суб'єкта діяльності забезпечується такою системою ресурсів особистості, які обумовлюють специфіку її копінг-поведінки.

Характеристика психологічного механізму копінг-поведінки полягає в аналізі зв'язку та взаємовпливу особистісних і соціальних ресурсів суб'єкта з його індивідуальними стратегіями опанування стресу, як реакції на складні життєві ситуації. Ресурсний підхід визначає спектр можливостей, як середовищних (доступність інструментальної, моральної та емоційної допомоги з боку соціального середовища), так і особистісних (навички та здібності індивіда), як ресурси суб'єкта діяльності [3 – 5].

Одним з інтегральних особистісних копінг-ресурсів є організаторські здібності суб'єкта діяльності. Представники компетентнісного підходу до системи професійно-значущих здатностей суб'єкта педагогічної діяльності відносять організаторські здібності та здатності до самоорганізації в числі яких розглядаються і копінг-ресурси [1].

Не зважаючи на достатню розробленість теорії копінг-поведінки особистості, роль організаторських здібностей як копінг-ресурсу у становленні особистості майбутнього вчителя вивчена недостатньо, що й обумовило актуальність нашого дослідження.

Метою нашого дослідження було здійснити аналіз організаторських здібностей як копінгового ресурсу майбутніх суб'єктів педагогічної дія-

льності та дослідити можливості позитивного впливу розвитку системи організаторських здатностей на продуктивні копінг-стратегії.

Міра наукової розробки проблеми. Організаторські здібності як предмет психологічного дослідження були вперше виділені в роботах Л.І. Уманського та його наукової школи (С.В. Саричев, О.С. Чернишов). Дослідженням організаторських здібностей займалися вчені, які працювали в галузі психології управління та організаційної психології: Т.Ю. Базаров, Н.В. Бахарова, В.П. Казміренко, Л.М. Карамушка, А.Д. Карнишев, Н.Л. Коломінський, Б.Б. Косов, Р.Л. Кричевський, М.Д. Левітов, В.Ф. Рубахін, В.В. Третьяченко, А.В. Філіпов, А.У. Хараш, Р.Х. Шакуров, Ю.М. Швалб, О.Г. Шмельов. Комплексне вивчення проблеми організаторських здібностей як динамічної системи здійснювалося психологами в рамках системного чи діяльнісного підходів: І.П. Волков, В.В. Давидов, Ю.Н. Ємельянов, Ю.Д. Красовський, Е.С. Кузьмін, В.С. Лазарєв, С.Д. Неверкович, А.Л. Свенцицький, А.А. Тюков.

Дослідження феномену копінг-поведінки з'явилися у зарубіжній та вітчизняній науці у другій половині ХХ століття, ними займалися наступні психологи: Р. Лазарус, Р. Моуз, С. Фолкман, Н. Хаан, К. Олдвін, В.О. Бодров, Л.І. Анциферова, Т.Л. Крюкова, С. Нартова-Бочавер, Н.О. Сирота, В.М. Ялтонський, І.М. Нікольська, Р.М. Грановська, Н.С. Відерман, Н.Є. Водопьянова, В.І. Шебанова, Н.В. Родіна, Е.Л. Носенко, З.А. Сивогракова.

Термін «coping» походить від англійського «соре», що означає «справлятися, подолати». Копінг є індивідуальним способом взаємодії з ситуацією відповідно до її власної логіки, значущості в житті особистості та її психологічних можливостей. Психологічне призначення копіngu полягає в тому, щоб якнайкраще адаптувати людину до вимог ситуації, дозволяючи їй оволодіти нею, ослабити або пом'якшити ці вимоги, намагатися уникнути або звикнути до них і, таким чином, погасити негативний вплив ситуації. Тому, головне завдання копінга - забезпечення і підтримка благополуччя людини, задоволеності соціальними стосунками, її повноцінне функціонування.

Копінг-поведінка – це самостійна поведінка особистості, це стратегії дій щодо усунення, зменшення стресової події, це адаптивна поведінка суб'єкта, забезпечується активністю когнітивної, емоційної та поведінкової сфер та має власну динамічну структуру, реалізуючи поставлені цілі особистості [3]. Різноманіття визначень понять копінг-поведінки бере свій початок з досліджень передумов опанування стресом. Копінг-поведінка є міждисциплінарною проблемою, вивчення якої спрямовано на явища регуляції, саморегуляції поведінки суб'єкту, особистісний розвиток, благополуччя та ресурси продуктивності людини. В психології розрізняють

поняття «копінг-поведінка» та «психологічний захист», де копінг-поведінка розуміється як усвідомлювана поведінка, а «психологічний захист» – неусвідомлювана.

Послідовність копінг-процесу можна представити таким чином: сприйняття стресу – когнітивна оцінка – вироблення стратегій подолання – оцінка результату дій. Більшість дослідників дотримуються єдиної класифікації способів опанування стресом: 1) поведінкові відповіді, що впливають на ситуацію; 2) когнітивні стратегії, спрямовані на переоцінку ситуації; 3) зусилля, спрямовані на контроль або зняття емоційної напруги [2].

Н.О. Сиротою та В.М. Ялтонським зазначено, що копінг-поведінка, трансформуючись в міру зміни вимог ситуації до людини або змін самого суб'єкта в ситуації, має власну динаміку [5]. Звертаючи увагу на те, що людина використовує одночасно декілька усвідомлюваних видів поведінки на різних рівнях у важкій життєвій ситуації, дані дослідники розрізняють такі з них, як поодинокі копінг-дії, копінг-стратегії, копінг-стилі.

В результаті теоретичних пошуків та експериментальних досліджень було виявлено, що для опанування стресу кожна людина використовує власні стратегії, тобто копінг-стратегії, на основі особистісного досвіду та психологічних резервів, таких, як особистісні ресурси чи копінг-ресурси [8]. Тому, копінг-поведінку розглядають як взаємодію копінг-ресурсів та копінг-стратегій, що складають модель копінг-поведінки.

В теорії копінг-поведінки важливе значення мають механізми подолання стресу, що визначають розвиток різноманітних форм поведінки, які приводять до адаптації або дезадаптації особистості. До особистісних копінг-ресурсів, які складають адаптаційний потенціал особистості і впливають на використовувані копінг-стратегії, відносяться організаторські здібності. Особистість організатора розглядається як така, що проявляється: завдяки певним організаційним ситуаціям (ситуаційна теорія), в яких діє особистість, завдяки власному набору певних особистісних особливостей (теорія рис) та завдяки групі, в якій проявляються організаторські здібності особистості (теорія відносин) [6]. До психологічних особливостей, які можуть характеризувати організаторські здібності, відносяться формально-динамічні особливості в комунікативній сфері: комунікативна ергічність, комунікативна пластичність, комунікативна швидкість, комунікативна емоційність.

Толерантність до невизначеності пов'язується з частиною шляху до успіху і позитивним ставленням до ризику. Толерантність до невизначеності, як якість, означає те, як людина усвідомлює, відчуває, інтерпретує і реагує на ситуації з подвійним смислом. Це ситуації, які невідомі чи то з причин недостатньої інформації, чи через непослідовність у отримванні

важливій інформації. Тому, специфіка ставлення до ситуацій невизначеності може характеризувати особистість організатора як і мотивація до успіху. Мотивація досягнення виражається в потребі долати перешкоди і досягати високих показників у діяльності, в прагненні самовдосконалюватися, змагатися з іншими і випереджувати їх реалізовувати свої таланти, тим самим підвищувати самоповагу.

Особливості саморегуляції (планування, моделювання, програмування, оцінка результатів, гнучкість і самостійність) та соціально-інтелектуальні особливості також складають психологічну характеристику організаторських здібностей. Соціально-інтелектуальні особливості організатора передбачають такі здатності:

- здатність розуміти відношення, які існують між одиницями інформації про поведінку;
- здатність виділяти з контексту вербальну і невербальну експресію, яка супроводжує поведінку;
- здатність розуміти зміни у вербальних чи невербальних проявах схожої поведінки в різних ситуаційних контекстах;
- здатність розпізнавати спільні особливості у загальному перебігу експресивної чи ситуативної інформації про поведінку;
- здатність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей, сенс їх поведінки в цих ситуаціях;
- здатність передбачати наслідки поведінки, аналізуючи вихідну інформацію.

Традиційно здібний організатор асоціюється з авторитарним, діалогічним та маніпулятивним стилями і вважається несумісним з конформним та індіферентним. Щодо альтруїстичного стилю, то людина-альтруїст і людина, у якій відмічається перевага альтруїстичного стилю, відрізняються один від одного. Альтруїста виділяють за певною системою цінностей, а надавати перевагу альтруїстичному стилю спілкування може і не альтруїст. Людина з альтруїстичним стилем спілкування, виходить з такого послання: "Мені не байдуже Ваші інтереси і я готовий їх врахувати в наших стосунках і спільній діяльності". Саме так має позиціонувати себе організатор. Саме таке прагнення має спонукати людину, що бере на себе функції координації загальних зусиль [6].

В нашому дослідженні розвивальна програма реалізовувалась зі студентами педагогічного університету, серед яких 48 чоловік склали експериментальну і 48 чоловік контрольну групи. Метою емпіричної частини дослідження було прослідкувати можливу позитивну динаміку розвитку продуктивних копінг-стратегій, як результату застосування діяльнісного підходу до формування організаторських здібностей як компетентності.

Розвивальна програма організаторських здібностей містила такі етапи, які пов'язані із компонентами психологічної структури діяльності, а саме: мотиви (1-й етап розвивальної програми), система дій та операцій і відповідних ним цілей та задач (2, 3-й етапи). Крім того, враховувалось те, що досконале оволодіння діяльністю вимагає досвіду її застосування в різних ситуаціях (4 етап) та відлагодженого зворотнього зв'язку (5 етап) [7].

1. Мотиваційний етап.

Завдання:

- обізнаність в питаннях мотивації діяльності та мотивації, яка пов'язана з організаторською діяльністю (мотиви взаємодопомоги, афіліації, престижу, влади, змагальні, пізнавальні, губристичні, відповідальності, ризику; прагнення до домінування, до успіху, до досягнень, до уникнення невдач, до вирішення ситуацій невизначеності, до самореалізації, самовизначення, самоактуалізації, до узгодженості дій; ціннісних орієнтацій суспільно-корисного характеру;

- поінформованість щодо індивідуальних особливостей мотиваційної сфери учасників розвивальної програми та місця (ролі) в ній мотивів організаторської діяльності;

- усвідомлення значущості мотивації, пов'язаної з організаторською діяльністю для успішного її здійснення.

2. Функціональний етап.

Завдання:

- обізнаність про формально-програмні якості індивідуальності (когнітивні стилі „Диференційованість поля”, „Тип реагування”, „Гнучкість контролю ситуації”, „Когнітивна диференційованість”, „Зв'язність – свобода”, „Орієнтація протягом суб'єктивного часу”, „Толерантність до нереального досвіду”, „Об'єктивність – суб'єктивність”); стратегії зняття невизначеності, які сприяють оптимальному перебігу процесу прийняття рішень; патерни поведінки в умовах домінування-підкорення;

- поінформованість про індивідуальні особливості формально-програмних якостей учасників програми;

- усвідомлення значущості формально-програмних якостей для організаторської діяльності.

3. Операційний етап

Завдання:

- обізнаність про змістовні та процесуальні характеристики здатностей організації взаємодії у спільній діяльності; здатностей, які лежать в основі взаєморозуміння; здатності до самоорганізації, як психологічної культури цілепокладання;

- поінформованість про особливості та рівень розвитку зазначених здатностей у учасників розвивальної програми;

- усвідомлення значущості зазначених здатностей та формування орієнтувальної основи дій, які лежать в їх основі.

4. Ситуаційно-рольовий етап

Завдання:

- визначення змісту ролей, через які реалізуються такі організаторські здатності: здатність успішно діяти в ситуаціях, що стосуються внутрішньогрупових проблем (групового клімату, внутрішньогрупового конфлікту, згуртованості, тощо); здатність успішно діяти в ситуаціях, що стосуються зовнішньогрупових проблем (конкуренції, кооперації, зовнішньогрупового конфлікту, тощо); здатність успішно діяти в ситуаціях, що стосуються креативу у прийнятті управлінських рішень;

- побудова ролеграм, що містять необхідний спектр патернів поведінки, пов'язаних з ролями, через які реалізуються організаторські дії;

- розігрування ролей, через які реалізуються організаторські дії.

5. Рефлексивний етап

Завдання:

- забезпечення активного застосування набутих здатностей (через систематизацію отриманих здатностей шляхом співвіднесення їх з можливостями професійних ролей та через узагальнення отриманих здатностей шляхом їх співвіднесення з характеристиками професійної компетентності);

- аналіз та усвідомлення результатів розвивальної програми як власних досягнень її учасників (через деталізацію та фіксацію позитивної динаміки) [9].

Висновки та результати дослідження. Значущість відмінностей (за критерієм Манна-Уїтні) між експериментальною та контрольною групами після застосування розвивальної програми за показниками продуктивних копінг-стратегій (методика Р. Лазаруса) виявились на рівні: планування рішення проблеми ($p < 0,01$); позитивна переоцінка ($p < 0,01$); прийняття відповідальності ($p < 0,01$). Також було встановлено зростання такої копінг-стратегії, як «пошук соціальної підтримки» на рівні $p < 0,001$, що свідчить про ефективність розвивального впливу, який був спрямований на формування організаторських здібностей майбутніх вчителів та актуалізацію соціальної активності, на здатність до застосування стратегій подолання стресу, що передбачають взаємодію з іншими.

Вивчення організаторських здібностей як ресурсу копінг-поведінки майбутніх вчителів надає можливість по-новому поглянути на проблему педагогічного процесу, розкрити закономірності і механізми формування

опановуючої поведінки і рівня стресостійкості, а також допомагає більш ретельно підійти до проблеми професійного педагогічного відбору.

Перспективу дослідження може скласти розробка та впровадження в навчальний процес професійної підготовки майбутніх вчителів психолого-педагогічних засобів, що забезпечують поєднання цілей розвитку організаторських та копінг здатностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Доцевич Т.І. Компетентність суб'єкта педагогічної діяльності у вищій школі: метакогнітивний аспект: монографія / Т. І. Доцевич. — Х.: Вид-во «Діса плюс», 2015. — 346 с.

2. Исаева Е.Р. Копинг-поведение и психологическая защита личности в условиях здоровья и болезни / Е.Р. Исаева. — СПб.: Изд-во СПбГМУ, 2009. — 136 с.

3. Колчигіна А.В. Копінг-поведінка студентів з різним ступенем мотивації досягнення в ситуаціях оцінювання (на прикладі іспиту) // Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди — Х., 2016. — 22 с.

4. Кузнецов М.А. Вольова регуляція діяльності: основні закономірності, етапи і механізми / М.А. Кузнецов // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. — № 43. — Ч. 1. — Х.: ХНПУ, 2012. — С. 110-128.

5. Кузнецов М.А. Емоційно-вольові та особистісні особливості впевненої поведінки / М.А. Кузнецов, Я.А. Особливець // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. — № 46. — Ч. 1. — Х.: ХНПУ, 2013. — С. 96-109.

6. Поденко А.В. Теоретична модель структури організаторських здібностей / А.В.Поденко // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. — №28. — Х.: ХНПУ, 2008. — С. 136-143.

7. Сирота Н.А. Копинг-поведение и психопрофилактика психосоциальных расстройств у подростков / Н.А. Сирота, В.М. Ялтонский // Обозр. психиат. и мед. психол. — 1994. — № 1. — С.63-74.

8. Совладающее поведение: Современное состояние и перспективы / Под ред. А.Л. Журавлева, Т.Л. Крюковой, Е.А. Сергиенко. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. — 474 с.

9. Хомуленко Т.Б. Діяльнісний підхід до розвитку організаторських здібностей як компетентності / Т.Б. Хомуленко, А.В. Поденко // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. — № 50. — Х.: ХНПУ, 2015. — С. 306-322.

Надійшла до редакції 03.03.2017